

PUSZTAI GABRIELLA (SZERK.): NEVELÉSSZOCIOLÓGIA. ELMÉLETEK, KÖZÖSSÉGEK, KONTEXTUSOK. DEBRECENI EGYETEMI KIADÓ, 2020.

Imre Anna: Egy sokoldalú nevelésszociológia-kötet

Az oktatással foglalkozó társadalomtudomány számára a nevelésszociológia az a diszciplína, amely az egyik legszélesebb alapot teremt meg a legfontosabb folyamatok megértése számára.

A nevelésszociológia viszonylag hamar intézményesült a szociológia magyarországi megjelenését követően; az első, hazai szerző által jegyzett önálló kötet Kozma Tamás szerkesztésében 1975-ben jelent meg. Kozma Tamás a nevelésszociológia tárgyát igen tágan értelmezte, úgy határozta meg, mint amely „a szocializációs folyamat társadalmi tényezőit vizsgálja”, illetve mint „a nevelésről szóló gondolatok, amelyek társadalmi szempontokat állítanak előtérbe”. Az azóta eltelt idő alatt több más nevelésszociológiával foglalkozó, átfogó kiadvány is megjelent, a legfrissebb a Pusztai Gabriella által szerkesztett, 2020 végén megjelent *Nevelésszociológia* a tizedik a magyar nyelvű nevelésszociológiaiak sorában.

A kötet komoly szakmai vállalkozás; átfogó igényű kiadvány, mintegy 400 oldal terjedelmű munka, ami több irányban tárgítja s egyben mélyíteni is tudja az előző kötetek megközelítéseit. Az előszóban a kötet szerkesztője, Pusztai Gabriella kiemeli a folyamatosság, de a megújulás mozzana-

tát is a kötetrel kapcsolatban: a kezdetek és a jelen kötet közti folyamatosságot, minthogy a kötet szerzői a Kozma Tamás

által alapított debreceni műhely neveltjei – egy összetartozás-tudattal bíró kutatóközösség tagjai –, akik ugyanakkor a megújulást is képviselik, hiszen jelentős

részük már a tanítványok tanítványai közül került ki.

A kötet bevezetéséből és felépítéséből is kiolvashatóak a szerkesztés elvei. A kiadvány célja, hogy a nevelésszociológia megközelítését átfogóan, a legfontosabb, azaz a nevelés szempontjából kulcsfontosságú elméletek, illetve a leginkább érintett tématerületek tükrében mutassa be, másrészt ez utóbbiakat a legújabb eredményekkel kiegészítve ismertesse meg az olvasóival. Ugyanakkor a kötet jól láthatóan tankönyvi használatra is készült; céljai közé tartozik a hallgatók tanulásának segítése, azaz a kötet oktatásban való felhasználhatóságának biztosítása. Ennek érdekében közös, a gyakorlatban jól alkalmazható megoldásokkal él (pl. a fejezetek elején az adott témákkal kapcsolatos alapvető fogalmak meghatározása, kérdések megfogalmazása, gazdag irodalomjegyzék mellett további olvasmányok ajánlása).

a kötet jól láthatóan tankönyvi használatra is készült

A kötet három olyan nagy témakört fog át, amelyek együtt a nevelésszociológia értelmezési és megközelítési lehetőségeinek koherens, egymással is szorosan összefüggő terepeit rajzolják ki. Az első, *Nevelésszociológiai elméletek* című nagy tematikus egység a legfontosabb értelmezési kereteket mutatja be. A második, *A nevelés közösségei* címet viselő témakör szocializációs közösségekről szóló írásokat tartalmaz annak szellemében, hogy ezek mint értelmező közösségek, a nevelés legfontosabb terepeinek is tekinthetők. *A nevelés kontextusai* című harmadik rész fejezetei olyan kontextusokat tárgyalnak, amelyekben a makrostrukturális hatások képeződnek le.

Az első, nevelésszociológiai elméletekkel foglalkozó tematikus egység az iskolázás szakaszára értelmezhető szocializációs elméleteket mutatja be. A tárgyalt elméletek között az elmúlt 60 év legfontosabb olyan megközelítései szerepelnek, amelyek a tanulmányi életutak és ezek társadalmi háttér szerinti eltéréseinek megértését segítik elő. Az első részben az elméletek között kiemelt szerepet kapnak azok, amelyek az eredményességet támogató tökefajtaikat ismertetik, emellett helyet kapnak a tanulmányi életutat befolyásoló döntésméletek, valamint azok az elméletek, amelyek a nemek közti eltéréseket, továbbá azok, amelyek a hátrányok ellenére eredményes tanulói életutak megértését segítik elő. Az első tanulmány, egyben első fejezet (*Pusztai Gabriella: Az iskolai szocializáció értelmezési paradigmái*) a szocializáció nevelésszociológiai fogalmának értelmezési lehetőségeit tekinti át azokra a fogalomkörökre koncentrálva, amelyek konszenzust élveznek (pl. a szocializáció funkciója, eredményességét segítő tényezők), de azokra is kitér, amelyek alternatív értelmezések, s a szocializáció eltérő oldalairól

helyezik a hangsúlyt. Az egyén életútja során több közösség tagjává válik, a szocializáció interakciókon keresztül zajlik, többféle társadalmi térben. Az iskolázás szakasza sokrétű folyamat, többféle modell mentén értelmezhető. Az értelmezési lehetőségek között megkülönböztethetőek az iskolai szocializáció rekonstrukciós és konstruktivista felfogásai: *a rekonstrukciós felfogás* a társadalmi kontextushoz való alkalmazkodást, a fennálló viszonyok átörökítését látja meghatározónak a szocializációs folyamatok háttérben, ezzel összefüggésben az oktatási intézményt mint makroszinten

a hátrányok ellenére
eredményes tanulói életutak
megértését segítik elő

determinált, a fennálló kultúra és normák közvetítését biztosító, társadalmi integrációt szolgáló intézményt értelmezik, s mindehhez a tanulói szerep passzív felfogása társul. Az iskolai szocializáció *konstruktivista* felfogása ettől eltérő feltevésekre épül. A konstruktivista megközelítés azt vallja, hogy a résztvevők maguk is aktívan vesznek részt az intézményi kultúra újraalkotásában. A konstruktivista értelmezés felismeri, hogy iskolai életvilágok, közösségek sajátos értelmező, jelentés-létrehozó tevékenységek révén kelnek életre, szereplői maguk is alkotó módon járulnak hozzá az iskola számukra érvényes jelentésének megalkotásához. A szocializáció interperszonális folyamat, amelynek során a különböző valóságkonstrukciók kölcsönösen hatnak egymásra. Az iskolai életvilágok, közösségek sajátos értelmező, jelentés-létrehozó tevékenység révén jönnek létre és formálódnak, szereplői – a tanulók és tanárok – maguk is alkotó módon járulnak hozzá az iskola számára érvényes jelentések megalkotásához. Az iskola szerepét, célját, az értékpreferenciákat és magatartásmintákat nem készen kapják, hanem jelentős részben közösen alkotják a mindennapok társas viszonyai

között, azaz a tanulói szocializáció konkrét társas közegekben valósul meg. A konstruktivista megközelítésen belül megkülönböztethető a szocializációt individualista konstrukcióként értelmező megközelítés (szimbolikus interakcionizmus) és az iskolai kapcsolathálózatok szerepét hangsúlyozó szocializációs modell. A domináns tanulói értelmező közösségek azonosítása vezet el a szocializációs folyamatok megértéséhez. Az iskolaközösségek, pl. a tanulók kapcsolathálózati struktúrája, a közvetített információk, értékek, normák, illetve a tanulói közösségek szervezeti célokhoz való viszonya jelentősen befolyásolja a tanulók magatartását is. Colemantól tudjuk, hogy az iskolaközösségek kapcsolathálózati struktúrája és az ebben közvetített információk, értékek és normák tartalma, illetve a tanuló közösségek szervezeti célokhoz való viszonya jelentős mértékben befolyásolja a tanulók magatartását. A szerző a kapcsolathálók jelentésalkotó és az értelmezések terjedését működtető vonását tartja a tanulói szocializáció legrelevánsabb modellje alapjának.

A nevelésszociológiai elméletek jelentős csoportja az eredményességben mutatkozó különbségeket tőkefajták megtérüléseként értelmezi. Pusztai Gabriella egy másik tanulmánya (*A tanulmányi életút során hasznosítható tőkefajták*) tárgyalja az emberi tőke, a kulturális tőke és a társadalmi tőke elméleteit. Az emberi tőke elmélete a 60-as években három, chicagói iskolához kötődő szerző munkái által vált ismertté, és elsősorban gazdasági vonatkozású elemzésekben alkalmazható elméletté. A megközelítés az oktatási beruházásokat is gazdasági előnyként értelmezi. A kulturális tőke és a reprodukciós elmélet Bourdieu nevéhez fűződik, a *társadalmi tőke* fogalmát J. Coleman, az 1980-as években, Bourdieuvel

párhuzamosan fogalmazta meg. Coleman elmélete a racionális cselekvés elfogadása mellett a konkrét társadalmi környezet kontextusának szerepét és módosító hatását is hangsúlyozza, ezzel nemcsak az egyéni cselekvésre, hanem a társadalmi struktúra formálódására is magyarázatot kívánt adni. Coleman három tőkefajtát különített el: fizikai (materális, gazdasági), emberi és társadalmi tőkét – s az utóbbinak tulajdonított meghatározó jelentőséget, amelynek alapja a kölcsönös hatásgyakorlás. A tanulmány szerzője kitér az oktatás világára is, azaz a társadalmi tőkére; az iskola

falain kívüli és belüli terekhez kapcsolható erőforrásokra és kulcsszereplőkre is (pl. iskolavezetés, pedagógusok együttműködése, tanár-diák viszony, tanár-szülő kapcsolat, szülői aktivitás).

A tanulók iskolai pályáját a döntések is meghatározzák, *Tódor Imre* tanulmánya (*A racionális döntéselméletek és az iskolai pályafutás*) ezt a kérdéskört mutatja be. A racionális döntések elmélete a racionális cselekvésválasztásokon alapuló individuális cselekedeteket, illetve az egyéni cselekedetekre alapuló társadalmi jelenségeket hivatott magyarázni. Az iskolaválasztás kérdésére Raymond Boudon alkalmazta az elméletet, összefüggést tételezve a tanulók iskolai teljesítménye, az oktatási rendszer szelekciós mechanizmusa és a család döntési magatartása között. Az eltérő döntési mechanizmusok megragadása érdekében Boudon különbséget tett a családi háttér elsődleges és másodlagos hatása között. Az előbbi a fennálló társadalmi rétegek között érhető tetten, hatást gyakorolva a tanulók iskolai teljesítményére, az utóbbi az iskolaválasztás alkalmával nyilvánul meg.

Az első rész negyedik tanulmánya a nemek közti eltéréseket vizsgálja (*Fényes*

tárgyalja az emberi tőke,
a kulturális tőke és a
társadalmi tőke elméleteit

Hajnalka: Különbségek és versengés: nemek az oktatásban). A nemi különbségek helyzete az oktatásban és a munkaerőpiacon ellentmondásos. A nők helyzete sokat javult az oktatásban, ez a javulás azonban kevésbé érvényesül a munkaerőpiacon, azaz egyidejűleg figyelhető meg esetükben az oktatási előny és munkapiaci hátrány. A történeti tendenciák mentén a nők fokozatos felzárkózása látható, ugyanakkor a horizontális és vertikális szegregáció a nőket hátrányos helyzetbe is hozhatja. A horizontális szegregáció szerint a nők jelentős arányban tanulnak olyan képzési területeken, amit a munkaerőpiac kevésbé értékel, a vertikális dimenzióban pedig az tapasztalható, hogy arányuk kisebb az oktatás legfelsőbb szintjein.

Az első részt záró tanulmány (*Ceglédi Tímea: Reziliencia és kompenzáló tényezők*)

a hátrányok ellenére kibontakozó sikeres életút fogalmát és a kérdéssel összefüggő kutatások tapasztalatait tárgyalja a pszichológia és a gyermekvédelem területéről származó reziliencia fogalom segítségével. A fejezet a hátrányok ellenére kibontakozó sikeres életút eddig ismert magyarázatait mutatja be a szakirodalmon keresztül. A nehézségek ellenére történő boldogulás kérdésének elemzése számos tanulsággal jár. A fejezet bemutatja a legfontosabb fogalmakat (*reziliencia, rizikótényezők, kompenzáló tényezők, megküzdés*, stb.), s a jelenség többféle megközelítését és oldalát kibontva több lehetőséget mutat fel a reziliencia érvényesülésére.

A kötet második nagy tematikus egysége a *szocializáció közösségeit* állítja a fókuszpontba, ezeket nyolc tanulmány mutatja be. Az egyes tanulmányok egy-egy közösséget vesznek sorra, s a legfontosabb fogalmak mellett, ahol mód nyílik

rá, ezeknek a szocializációval és/vagy a társadalmi tőkével összefüggő jellemzőit is kibontják a szerzők. A fejezetekben az egyes témák elemzéséhez az ott adott legfontosabb fogalmak, elméleti támpontok és kutatási tapasztalatok csatlakoznak, sok szálon kapcsolódva a szocializáció és a társadalmi tőke elméletekhez is. A családi közösségekkel foglalkozó tanulmány (*Engler Ágnes: Családi közösségek*) a családszerkezettel, a családi élet szakaszaival, szerepeivel, a család hatásával összefüggő legfontosabb fogalmakat mutatja be, s ezek segítségével a gyerekevelés, a családi szocializáció és az iskola és a család kapcsolata kérdéseit tárgyalja részletesen. A második és harmadik tanulmányban kisebbségi közösségek két típusáról esik szó: a nemzetiségi és a roma/cigány közösségekről. Mindkét fejezet érinti

a szocializáció kérdéseit, de eltérő módon: a nemzeti kisebbségek esetében a területi, nyelvi, kisebbségi kérdések, s a kultúr-nemzet

az egyes tanulmányok egy-egy közösséget vesznek sorra

fogalom kerül előtérbe (*Pallay Katalin: Nemzeti kisebbségi közösségek*). A romal cigány kisebbség kapcsán a szerző (*Fónai Mihály: Romal/cigány közösségek*) a szegregáció, a hátrányos helyzet, az iskolai sikertelenség mögött meghúzódó strukturális és kulturális tényezők hatását fejt ki részletesebben, kitérve az iskolázás folyamatához kapcsolódó támogatás lehetőségeire. A vallási közösségekről szóló tanulmányban (*Pusztai Gabriella: Vallási közösségek*) a vallási szocializáció értelmezési lehetőségei, ágensei és aktuális helyzete bontakozik ki. A kutatások azt mutatják, hogy a vallásos nevelésben részesülő fiatalok aránya Magyarországon is fokozatosan csökken, a vallásosság inkább a magasabb státuszú társadalmi csoportok esetében mondható jellemzőnek.

A nevelés közösségei tematikus részt két másik, egyéni döntésen alapuló részvétel mentén szerveződő közösségről szóló írás egészíti ki: egy az önkéntes, egy pedig a sportoló közösségekről. *Markos Valéria* tanulmánya (*Önkéntes közösségek*) e közösségek típusait és jellemzőit mutatja be, a társadalmi tőke fogalmára is építve. A fejezet összehasonlítja a régi és az új típusú önkéntesség eltéréseit és az önkéntes tevékenységek jelen elterjedtségét, és ehhez kapcsolódva az iskolai közösségi szolgálat lehetőségeit is bemutatja, kitérve a hazai tapasztalatokra is. *Kovács Klára* írása (*Sportoló közösségek*) kitér a sportszocializáció fogalmára, folyamatára, specialitásaira, s ennek iskolai eredményeket is érintő fejlesztő hatásaira. A nevelés médiaértelmező közösségeiről szóló tanulmány (*Kenyeres Attila Zoltán – Bényei Judit: Médiaértelmező közösségek*) a virtuális – médiaértelmező – közösségeket elemzi, mint a tanulás, a szocializáció legkevésbé intézményesült formáját, amely a mindennapokban, s jellemzően informális és nem formális keretek között fordul elő. A tanulmány kiemeli a média szerepét, a szociális tanulás és a kommunikáció kétlépcsős modelljét, az utóbbival összefüggésben az influenszerek szerepét és a manipuláció lehetőségét is.

A nevelés közösségeivel foglalkozó tartalmi egység utolsó két tanulmánya két olyan közösséget is érint, amelyek részben már a felnőtt világhoz és a munkához kapcsolódnak: a munkahelyi közösségeket (*Kocsis Zsófia: Munkahelyi közösségek*) és ezen belül egy speciális szakmai közösséget, a pedagógusokat (*Bacsikai Katinka: Egy szakmai közösség: a pedagógusok*). A két fejezet sok szálon kapcsolódik egymáshoz. A pedagógusokhoz kapcsolódó fejezet a pedagógusok társadalmát szakmai közös-

ségként értelmezi, s egyben kitér a szakma makroszintű strukturáló jellemzőire is – ebben a vonatkozásban pedig már a következő nagy témaegységhez is kapcsolódik.

A kötet harmadik, *A nevelés kontextusai* című részében négy tanulmányt olvashatunk. E rész fejezetei olyan kontextusokat elemeznek, amelyek hatással vannak a szocializáció folyamatára, de hatásuk nem elsősorban személyes kapcsolatok útján, hanem jellemzően közvetettebben érvényesül, például elvontabb elvárások vagy eltérő időkeretek és környezeti lehetőségek révén. A kötet itt a szocializációs hatások absztraktabb kontextusait boncolgatja: az idő, a területi környezet, az értékek és ezek mellett a szervezeti környezet kontextusát. E tematikus egység nem kevésbé izgalmas kérdéseket tematizál, mint az előzőek, s bár a hatások érvényesülése áttételesebben, nehezebben megragadható, a felvetésük vitathatatlanul releváns.

Ezen utolsó részben az időfelhasználás és az életmód, életstílus kapcsolatát Bocsi Veronika tanulmánya mutatja be (*Az időfelhasználás mintázatai*), a témához kapcsolódik a szerző másik, értékátadással foglalkozó írása (*Értékátadás a plurális társadalomban*), benne különösen a szocia-

elvontabb elvárások vagy
eltérő időkeretek és környezeti
lehetőségek révén

lizáció folyamatát érintő gyereknevelési értékek és viselkedési normák tárgyalása. Garami Erika tanulmányában (*A területi környezet egyenlőtlenségei*) megragadhatóvá teszi a térségi jellemzőket, a támogató és a visszahúzó térségi környezetek eltéréseit, illetve a kedvezőtlenebb térségek esetében a társadalmi polarizálódást. Bacsikai Katinika írása (*Szervezeti környezet és pedagógiai hozzáadott érték*) zárja a kötetet, ebben a szerző a tanári közösségek szervezeti környezetben érvényesülő lehetőségeit tekinti át. Az írással kapcsolatban az is-

kolai és a pedagógusi eredményességet egyaránt érinti, a szövegek elemzik a társas kapcsolatokat az intergenerációs és az intragenerációs tőkeforrások fogalmának segítségével, az iskolai klímakutatások és a tanórai vizsgálatok, a tanárok közti együttműködések figyelembevételével.

A kötet a nevelésszociológiát koherens, egymással is összefüggésbe hozható elméleti keretekhez kapcsolatosan mutatja be, kiegészítve gyakorlati értelmezési, alkalmazási lehetőségekkel, melyek konkrét kö-

zösségekben vagy tágabb, absztraktabban értelmezhető kontextusokban ragadhatóak meg. Összességében a kiadvány fejezetei nagy szakmai hozzáértéssel, ugyanakkor közérthetően foglalják össze a választott témák kapcsán a legfontosabb tendenciákat. A kötet átfogó képet ad a nevelésszociológia fontosabb témáiról és megközelítési lehetőségeiről, így pedig nemcsak a hallgatók készülését segítheti, de kollégák számára is hasznos kiadványként ajánlható a tájékozódáshoz.

